

Bilincin Nitelikleri Üzerine Panpsişist Bir İnceleme

Semra AĞAÇ SUCU*

*Bağımsız Araştırmacı
semraagacsucu@gmail.com
 <https://orcid.org/0000-0002-3698-8474>

Anahtar Sözcükler

Zihin Felsefesi, Panpsişizm,
Bilinç Teorisi, Kuantum Bi-
linç, Duyum, Gömülü Teori

Key Words

Philosophy of Mind, Panps-
ychism, Consciousness
Theory, Quantum Consci-
ousness, Sensation, Groun-
ded Theory. Awareness.

Atıf/Citation

Ağaç Sucu, S. (2025).
Bilincin Nitelikleri Üzerine
Panpsişist Bir İnceleme.
ISophos: Uluslararası
Bilişim, Teknoloji ve Felsefe
Dergisi, Cilt 7, Sayı 14,
ss: 24-38

Özet

“Bilinç nedir?” sorusu, insanlığın en kadim ve en zor problemlerinden biridir. Varoluşsal arayışın merkezinde yer alan bilinci anlama çabası, insanlık tarihi boyunca farklı düşünce akımlarını da beraberinde getirmiştir. Panpsişizm, bu bağlamda, zihin felsefesi içindeki en köklü yaklaşımlardan biri olarak karşımıza çıkar. Bu yaklaşımın temel ilkesi, yalnızca insanın değil, canlı ve cansız tüm varlıkların en basit düzeyde bile olsa bir bilince sahip olduğudur. Panpsişizm, bu iddiası nedeniyle eleştirilerin odağı hâline gelse de geliştirdiği argümanlar ve teorik zemininin sağlamlığı sayesinde bilinci anlamak için başvurulabilecek temel kaynaklardan biri olarak görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada, panpsişist teori içinde geleceğin bilinç teorilerine yön verebilecek saklı bir unsur bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Araştırmada Gömülü Teori yöntemi kullanılarak panpsişizm üzerine düşünen isimlerin görüşleri incelenmiş, elde edilen veriler kavramsal ve kategorik kodlamalara tabi tutulmuş ve panpsişizmin açık, seçici ve teorik kodları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın temel amacı, nesnelere ve cansız varlıklara atfedilen panpsişist bilincin ne olduğunu incelemektir. Bu çerçevede araştırmanın, bilinçli yapay zekâ, nesnelere interneti ve kuantum bilinç tartışmalarına teorik düzlemde katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Qualities of Consciousness: A Panpsychist Analysis

Abstract

The question “What is consciousness?” is one of the oldest and most challenging problems in human thought. The attempt to understand consciousness, which stands at the center of humanity’s existential quest, has given rise to various intellectual traditions throughout history. In this context, panpsychism appears as one of the most deeply rooted approaches within the philosophy of mind. The fundamental principle of this approach is that not only human beings but all entities—whether living or non-living—possess consciousness, even at the most basic level. Although panpsychism has become the focus of criticism because of this claim, the arguments it develops and the strength of its theoretical foundations have led many scholars to regard it as one of the key frameworks for understanding consciousness. For this reason, the present study investigates whether there exists a latent element within panpsychist theory that could guide future theories of consciousness. In the research, the views of thinkers who have

reflected on panpsychism were examined using the Grounded Theory method. The obtained data were subjected to conceptual and categorical coding, and efforts were made to identify the open, selective, and theoretical codes associated with panpsychism. The main objective of the study is to examine the nature of the panpsychist consciousness attributed to objects and inanimate entities. Within this framework, the research is expected to contribute, at a theoretical level, to discussions concerning conscious artificial intelligence, the Internet of Things, and quantum consciousness.

1. Giriş: Kuramsal ve Tarihsel Çerçeve

Panpsişizm, en yalın hâliyle, bilincin tüm evreni kapladığını savunur. Literatüre 16. yüzyılda İtalyan filozof Francesco Patrizi tarafından kazandırılan “panpsişizm” (panpsychism) kavramı, zihin, ruh ve can gibi anlamlara gelen *psyche*¹ sözcüğünden türetilmiştir. Panpsişizm, bilincin canlı ya da cansız evrendeki her şeyin temeli olduğunu ve bir bütünlük oluşturarak kâinattaki tüm varlıkları kapsadığını ileri süren bir teoridir.

Panpsişizme göre zihin/bilinç, evrenin en temel niteliklerinden biridir. Tüm nesnelere zihinsel faaliyetlerle bağlantılı belirli güçler barındırır; doğada zihin konusunda bir süreklilik vardır; evreni yaratan ve tasarlayan bir Tanrı'nın bulunması gerekir; evrendeki her şey Tanrı'dır ve onun ruhundan bir parçadır.² Panpsişizm, yaşayan organizmaların parçası olsun ya da olmasın, evrenin basit fiziksel bileşenlerinin zihinsel özelliklere sahip olduğunu savunur (Nagel 1979, 181). Özellikle cansız varlıklara bir tür zihinsellik/bilinçlilik atfetmesi, onu felsefe tarihinin en tartışmalı ve en çok hedef gösterilen akımlarından biri hâline getirmiştir. Buna rağmen panpsişizm, zihin felsefesinin doğmasına kaynaklık eden bir teori olarak iddiasını güçlü bir ontolojik zeminde temellendirmeye çalışır.

Panpsişizm, “Varoluşun kökeni nedir?”, “Varoluş nasıl gerçekleşir?” ve “Bilinçli olmayan varlıklarla aramızdaki varoluşsal fark nedir?” gibi temel ontolojik sorulara cevap arar. David Skrbina, *Panpsychism* (2019) başlıklı kitabında bu sorulara karşılık gelen üç temel argümandan söz eder: (i) bilincin temel kabul edilmesi gerektiğini savunan köken argümanı, (ii) maddenin kendi kendini örgütleyerek karmaşık formlar aldığı düşüncesine dayanan içkin doğa argümanı, (iii) bilinçli olmadığı varsayılan varlıklara bilinç atfetmeyi içeren analogi argümanı (Skrbina 2019, 2). Bu argümanlar yakından incelendiğinde, idealist, materyalist ve fizikalist düşünce akımlarına farklı yönlerden karşılık geldikleri görülür. Bilincin kâinattaki temel unsur olduğu iddiası idealist ve metafizik bir yön taşıırken maddenin bilinçli olduğu tezi natüralist ve materyalist eğilimlerle ilişkilidir. Maddedeki bilincin farklı seviyeleri bulunduğu tezi ise fizikalist bir çerçeveyi temsil eder.

Skrbina'nın da belirttiği gibi panpsişizm, her şeyden önce bir meta-teori olarak görülebilir. Bu yaklaşımda tikel bilinçler tümel bilinçten türemekte, tümel bilinçten türeme yine bir tikellik ifade etmektedir. Panpsişizmde zihin/bilinç, kendiliğinden oluş ve yaratıcılıkla ilişkilidir. Güncel zihin felsefesinde materyalist teoriler baskın görünse de bu teorilerin bilincin evrendeki rolünü yeterince açıklayamadıkları sıkça ileri sürülür. Panpsişizm, bu noktada daha kapsayıcı çözüm önerileri sunma iddiasındadır (Skrbina 2001, 134). Buradaki temel vurgu, panpsişizmin bilinç tartışmalarındaki geniş açıklama gücü ve materyalizm ile düalizmin zorlandığı zihin-beden problemine çözüm üretme potansiyelidir.

1.1. Panpsişizmin Felsefe Tarihindeki Önemi

Panpsişizmin varoluş ve bilince dair soruları, onu felsefe tarihinin merkezine taşır. Antik

1 “Psyche” kavramının Eski Yunanca sözlüklerdeki karşılığı, yaşam anlamına gelen “ruh”tur. Bu kavram; “maddi olmayan ölümsüz ruh”, “hayatın ve bilincin kaynağı”, “evrenin ruhu” ve “hareketin ve yaşamın maddi olmayan ilkesi” gibi anlamlara karşılık gelmektedir.

2 Bu yaklaşımlar sırasıyla “Yerleşik Güçler Argümanı”, “Devamlılık Argümanı”, “İlk Neden Argümanı”, “Tasarım Argümanı”, “Teoloji Argümanı”, “Evrime Argümanı” ve “Doğallaşmış Zihin Argümanı” olarak da ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Göney, Y. E. 2018. 21. Yüzyılda Panpsişizm: Fizikselci İçkin Doğayorumu. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 8.

Yunan filozofları ateş, su, hava ve toprak gibi unsurları *arkhe* (temel ilke) kabul ederek kâinatın işleyişini ve özünü tek bir nedene bağlamaya çalışmışlardır. Bu dönemde madde ile zihin arasında kesin sınırlar kurmaktan çok, varlıkların ve kozmosun birlikteliğine dayalı psişik bir birlik anlayışı öne çıkar.

Thales'in mıkna-tısa canlılık atfetmesi, Anaksimenes'in hava anlamına gelen pneuma kavramını psişe ile ilişkilendirmesi, Herakleitos'un düşünme yetisinin tüm varlıklarda ortak olduğunu savunması, Anaksagoras'ın nous kavramıyla kozmik zihinsel güce işaret etmesi, Empedokles'in her şeyde düşünce gücü bulunduğunu söylemesi ve Platon'un dünya ruhu anlamına gelen anima mundi kavramı bu yaklaşımın izleri olarak görülebilir.

Panpsişist düşünce, atomcu gelenek içinde de önemli bir yer tutar. Epikuros ve Lucretius, atomların canlı olduğu fikrine yakın dururlar. Epikuros'a göre her şey "iradeli" atomlardan oluştuğuna göre her şeyin canlı olduğu söylenebilir. Atomların sapma ve yana dönüşlerini açıklamak için Epikuros, Latince *declinare* ile ilişkilendirilen "swerve" kavramına başvurur ve bu sapmanın atomların sergilediği çok küçük bir özgür irade payından kaynaklandığını ileri sürer (Smith 1934). Bu yorum, atomların iç yapısı ve işleyişine dair öngörülerle birlikte panpsişizmin ontolojik değerini de tartışmaya açar. Buna karşılık Orta Çağ felsefesinde, büyük ölçüde dinî çerçevenin baskınlığı nedeniyle panpsişist düşüncenin zayıfladığı görülür. Bunun çarpıcı örneklerinden biri, evrenin ruh ya da bilinç içeren tek bir evrensel maddeden oluştuğunu savunan Giordano Bruno'nun "sapkın" ilan edilerek öldürülmesidir (Zadeh 2021, 2). Bruno'ya göre yalnızca evren değil, doğal şeylerin tüm biçimleri de canlıdır: "Ruhu olmayan ve yaşam ilkesi olmayan hiçbir şey yoktur. Her şey ruhsal özün bir parçasına sahiptir" (Bruno 1584). Bu baskı ortamının 16. yüzyılda Patrizi, Cardano, Telesio ve Campanella gibi isimlerle kırılmaya başladığı söylenebilir.

Patrizi 'ye göre dünya ruhu, insan ruhu ve cansız varlıkların ruhu, aynı varlık sistemi içinde yer alır. Ruh, "birlikte çokluk bulunan hem birlik hem de çoğulluktur" (Patrizi 1591). Cardano'da "her bireysel olan, daha büyük bütünü ya da Bir'in bir parçasıdır" görüşü öne çıkar (Kristeller 1964). Telesio'ya göre cansız varlıklara atfedilen ilkel bilinç, "duyum yeteneği" ve "duyusal algı" ile ilgilidir (Telesio 1586). Campanella ise "tüm parçacıkların, bazıları daha açık, bazıları daha belirsiz biçimde duyuşsal algı ile donatılmış olduğunu" söyler (Cassirer 1927). Rönesans panpsişistlerinin ortak yönü, ruhu birleştirici bir ilke olarak düşünmeleri ve çokluğu da içeren bir birlik fikrini öne çıkarmalarıdır. Bu damar, monist ve plüralist yaklaşımların gelişimine de zemin hazırlamıştır. Leibniz'in monadları zihinsel niteliklere sahiptir. Ona göre her şey hatta bütünlük bile parçalarında da olsa bir zihne sahiptir (Leibniz 1989). Spinoza'da zihin-beden özdeşliği, cansız varlıkların zihinselliğe sahip olmaları fikrine uzanır. Her nesnenin ona karşılık gelen bir fikri bulunduğundan, her nesnenin bir zihne sahip olduğu söylenebilir (Spinoza 1677). Spinoza'nın monizmi ve Leibniz'in plüralizmi, panpsişizmle güçlü paralellikler taşır. Skrbina, Antik Yunan'dan Rönesans'a kadar Batı düşüncesinde panpsişist yaklaşımın yaygın etkisine dikkat çeker ve panpsişist fikirlerin felsefi yaklaşımların oluşumuyla eş zamanlı geliştiğini belirtir (Skrbina 2001, 133). Panpsişizm, ontolojik ve epistemolojik sorulara bütüncül bir yaklaşım sunma iddiasındaki sağlam kuramsal zeminiyle burada öne çıkar.

Pozitivist bilim anlayışı, panpsişizmi metafizik olmakla suçlamıştır. Gözlem ve deneye dayalı nesnellik anlayışının dışında kalan hiçbir düşüncelere alan tanımayan mekanik bilim yaklaşımı, felsefe ile birlikte panpsişizmi de uzun süre bilimin dışına itmiştir. Bu nedenle "zor bilinç problemi" yıllarca geri planda kalmıştır. Buna rağmen panpsişizm, mikro-bilinç ve kozmik-bilinç yaklaşımlarıyla güç kazanmış, zamanla yalnızca felsefenin değil fiziğin de ilgi alanına giren bir tartışma çerçevesi üretmiştir. Panpsişizm, insanlığın ilkel kadim bilinç teorisi olarak tüm canlılığıyla bugüne uzanmakta ve halen pek çok düşünür tarafından bilince dair en geçerli teorilerden biri olarak kabul edilmektedir.

1.2. Panpsişizm Türleri ve Alt Kırılmalar

Panpsişizm, “Bilinç birliği nasıl sağlanır?” sorusunu aşabilmek için zaman içinde iki ana ayrışma üretmiştir: mikro panpsişizm (protopsişizm ile ilişkili) ve kozmopsişizm. Mikropsişizm, her şeyin mikro düzeyde bilinç içerdiğini savunur. Kozmopsişizm ise her şeyin makro ölçekte kozmik düzeyde bilinç taşıdığını ileri süren yaklaşımdır. Mikropsişistler, gerçekliğin temel seviyesinin elektronlar, kuarklar ya da kuantum dalga/parçacıkları gibi evreni oluşturan yapıtaşları olduğunu iddia eder. Kozmopsişistler ise gerçekliğin temel düzeyinin tek bir bütün olarak evren olduğunu savunur (Jaskolla ve Buck 2012; Nagasawa ve Wager 2017). Bu çerçevede mikropsişizmin köken argümanı ve içkin doğa argümanını öne çıkardığı, kozmopsişizmin ise köken argümanı ile analogi argümanını daha belirgin biçimde kullandığı söylenebilir.

Zaman içinde “Gerçekliğin temel düzeyi nedir?”, “Temel varlıkların zihniyetini nasıl anlamalıyız?” ve “Temel zihinler insan zihinleriyle nasıl ilişkilidir?” gibi sorulara verilen farklı yanıtlar da yeni dallanmalara yol açmıştır. Bunlardan biri protobilinç tezidir (Skrbina 2001, 140–142). Protopsişizm, henüz bilinç ve öznel taşımayan proto-zihniyetin uygun koşullar altında bilinçli özneye dönüşebileceğini ya da bilinçli deneyimi üretebileceğini ileri sürer (Leidenhag 2022, 2). Bu yaklaşım, “kurucu mikropsişizm” ya da “kurucu olmayan kozmopsişizm” gibi farklı kombinasyonlar da üretebilmektedir.³ Burada ayrıntıya girilmese de bu kırılmaların, “zor sorulara” çözüm bulma çabasının ürünü olduğu not edilmelidir.

Panpsişizmle karıştırılan⁴ ya da onun alt versiyonları⁵ gibi görülen bazı yaklaşımlar da vardır. Bunlardan biri animizmdir. Animizm, Latince “ruh” anlamına gelen anima sözcüğünden türetilmiştir.⁶ En basit biçimiyle animizm, insanların insan olmayan varlıklara kendilerinininkine benzer bir içsellik atfetmesidir (Descola 2013). “Hayvanlara bilinç atfedebilir miyiz?” ve “Cansız varlıklar bir tür bilinç taşıyor olabilir mi?” gibi sorular animizmde de yankı bulur. Animizm, doğal nesnelere ruh atfetmesi bakımından panpsişizme benzerlik gösterir. Panpsişizmi ayırt eden nokta, “bilinç” problemine odaklanması ve tüm evrende ortak bir bilinç bulunduğunu savunmasıdır. Frankish’in belirttiği gibi panpsişizm, bilimin uzun süre terk ettiği animist dünya görüşüne tuhaf bir ilgi gibi görülebilir. Yine de bu yorum, panpsişizmin “zor bilinç problemine” çözüm üretme iddiasını gölgede bırakabilir (Frankish 2021, 50). Animizm daha çok ruhlar ve ruhani varlıklar üzerinden dünyayı anlamlandırırken panpsişizm, tüm varlıklara atfettiği bilincin gerçekliğini temellendirmeye çalışır.

1.3. Panpsişizme Yönelik Eleştiriler

3 “Temel zihinler, insan zihinleriyle nasıl ilişkilidir?” sorusuna yönelik cevap arayışı, kurucu ve kurucu olmayan panpsişizm yaklaşımlarını beraberinde getirmiştir. Kurucu panpsişizm, insan bilincinin diğer varlıkları temsil eden temel zihinlerle ilişkisine odaklanırken; kurucu olmayan panpsişizm, insan zihninin diğer varlıkların zihinlerinden daha üstün bir konumda bulunduğunu savunur. Detaylı bilgi için bkz. Chalmers, D. (2015). “Panpsychism and Panprotopsişizm.” T. Alter ve Y. Nagasawa (ed.), *Consciousness in the Physical World*. Oxford: Oxford University Press, 253.

4 Panpsişizm, zaman zaman monizm, hилоzoizm, panteizm, panenteizm ve animizm gibi düşünce akımlarıyla da karıştırılmaktadır. Panteizm, her şeyi tek bir birleşik varlık olarak Tanrı ile özdeşleştiren bir görüştür. “Pan-en-theos” sözcüklerinden türeyen panenteizm ise Tanrı’nın evreni kapsadığı, ancak evrenle sınırlı olmadığı fikrine dayanan monist bir yaklaşımdır. Hилоzoizm ise her şeyin canlı olduğunu savunan bir teoridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Skrbina, D. (2019). “Panpsychism.” *Internet Encyclopedia of Philosophy*, 3.

5 Pansensizm(deneyimcilik), her şeyin bir duyarlılığa sahip olduğunu iddia eder. Bu görüşe göre evrendeki her şeyin dış uyarıcılara ve etmenlere tepki vermesini sağlayan, zihin benzeri (bir nevi algı ya da bilinç gerektiren) bir duyarlık mekanizması vardır. Pandeneyimcilik ise her nesnenin öznel deneyimi mümkün kılan bir içkin doğaya sahip olduğunu öne sürer. Detaylı Bilgi için bkz. Göney, Y. E. (2018). 21. Yüzyılda Panpsişizm: Fizikselci İçkin Doğa Yorumu. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.s. 6.

6 Animizm, dünyayı bütünüyle açıklayan ilk düşünce sistemi olduğu içim burada kısaca açıklanabilir. Pansensizm(deneyimcilik), her şeyin bir duyarlılığa sahip olduğunu iddia eder. Bu görüşe göre evrendeki her şeyin dış uyarıcılara ve etmenlere tepki vermesini sağlayan, zihin benzeri (bir nevi algı ya da bilinç gerektiren) bir duyarlık mekanizması vardır. Pandeneyimcilik ise her nesnenin öznel deneyimi mümkün kılan bir içkin doğaya sahip olduğunu öne sürer. Detaylı Bilgi için bkz. Göney, Y. E. (2018). 21. Yüzyılda Panpsişizm: Fizikselci İçkin Doğa Yorumu. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.s. 6.

Panpsişizme yönelik itirazların kaynağında, “bilincin ne olduğu”, “nasıl ortaya çıktığı”, “madde, varlık ve fiziksel dünya ile nasıl bir ilişki içinde olduğu” gibi sorular yatmaktadır. Panpsişizme yöneltilen en yaygın eleştiri, canlı ve cansız varlıkların tümüne insana ait olan zihinselliğin atfedilmesidir. Bu eleştiriler daha çok, zihin ve beden birbirinden farklı olduğunu savunan *düalistlerden* gelmektedir.

Canlı ve cansız varlıklar arasındaki farklılıklara vurgu yapmak yerine benzerlikler yakalamaya çalışmanın doğru olmadığını söyleyerek panpsişizmi eleştiren Paul Edwards’ın temel argümanı şudur: “İnsanlar bu varlıklara bilinç atfediyor, ancak onlarda böyle bir durum gözlenemiyor!” (Edwards, 1967, 28). Bu eleştiriye cevaben Galen Strawson, beden-zihin ayrımının temelde bir yanılğı olduğunu, gerek felsefecilerin gerekse bilim insanlarının bilinci açıklamaya çalışmak için uzun zaman harcadıklarını, ancak tatmin edici bir sonuç üretmediklerini ve dolayısıyla panpsişist olmayan bir bilinç yaklaşımının imkânsız olduğunu söyler (Strawson, 2015, 11). Materyalist yaklaşımlar, nesnel ve kanıtlanabilir olmadığını ileri sürerek bilinci bilimin dışına iterken, idealistler zihnin maddeden bağımsız olarak var olabildiğini savunarak maddeyi dışarıda bırakmışlardır. Dolayısıyla bu iki yaklaşım da bilinci eksik ve yarım bıraktıkları için bilinç konusuna tam bir açıklık getirememiştir.

Zihin-beden ayrımından kaynaklanan eleştirilerin yanı sıra panpsişizme yönelik ikinci itiraz noktası, Karl Popper’ın başını çektiği ve panpsişizmin belirlenimci olduğu ve ampirik temellerden yoksun bulunduğu iddiasıdır. Panpsişist düşünürlerden David Chalmers ise ampirik destekten yoksunluk iddiasıyla bir felsefenin eleştirilemeyeceğini savunur. Ona göre, “Eğer materyalistler haklıysa her şey temelde fiziksel; ancak düalistler haklıysa her şey temelde fiziksel değildir ve zihinsel bir yönü de vardır. Bu ikisinin sentezi bizi ‘panpsişizm doğrudur’ sonucuna götürür” (Chalmers, 2015). Chalmers esas itibarıyla Popper’ın kendi savunduğu “yanışlanabilirlik” paradigması ile çeliştiğini ileri sürmektedir. Aksi ispat edilmediği sürece her teorinin ciddiye alınması gerektiği yönündeki ilkeyi bilim dünyasına kabul ettiren Popper’ın bu ilkeyi kendisinin ihlal ettiği ileri sürülmektedir. Panpsişizm, diğer tüm teoriler gibi yanışlanabilme hakkına sahiptir.

Panpsişizme yönelik üçüncü itiraz noktası ise kombinasyon sorunuyla ilgilidir. Kombinasyon sorunu, “Bilinç birliği nasıl sağlanır?” ve “Bilinçlerin bağlanma problemi nasıl aşılabilir?” sorularını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Chalmers’a göre panpsişizmdeki en temel sorun, ayrı mikro bilinçlerin birleşik makro bilinçler üretmek için nasıl birleştiğini açıklamaktır (Chalmers, 2017). Başka bir deyişle kombinasyon probleminin temelinde, mikro bilinçli varlıkların tek bir bilince indirgenemeyeceği görüşü bulunmaktadır. Bu problemin çözülemeyeceği yönünde kesin bir yargıya sahip olanlar ise bilincin bilinemez olduğunu düşünen agnostiklerdir.

Colin McGinn’e göre bu gizemin nedeni, insan zekâsının bilinci anlamak üzere tasarlanmış olmamasıdır. Thomas Nagel’e göre de deneyimi deneyim yapan şey, özne için ne hissettirdiği olduğundan bilincin gerçek bir açıklaması mümkün değildir. Yujin Nagasawa ise epistemik sınırlamalarımızın burada “bilişsel bir çıkmazla” karşı karşıya olduğumuzu gösterdiğini belirtir (Frankish, 2021, 60). Panpsişizm ise bu bilinemezci tavra ve eleştirilere duyarsız kalmayarak, kendisini sürekli sorgulayarak geliştiren ve her dönemde canlılığını koruyan bir felsefe olarak dikkat çekmektedir. Nitekim kombinasyon problemini çözmeye yönelik bu sorgulamalar, mikro- ve makro-psişizm gibi alt yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açmış ve böylece yeni bilinç teorilerine kaynaklık edebilecek ölçüde güç kazanmasına katkı sağlamıştır.

1.4. Panpsişist Rönesansın Boyutları

Pozitivist paradigmanın nesnel bilim kalıpları içinde açıklanamaz bir olgu olarak gördüğü panpsişizm 18. ve 19. yüzyıllarda yeniden yükselişe geçmiş ve bu dönem “Panpsişist Rönesans” kavramıyla anılmaya başlanmıştır.

“Eskiden panpsişizm alay konusu olurken şimdi tam gelişmiş bir panpsişist rönesansın

ortasındayız. Panpsişizm bilincin bilimsel hikâyeye yerleştirilebileceği en basit teoridir” diyen Philip Goff bu isimlendirmenin öncülüğünü yapmıştır. “Panpsişizm dünyayı yeniden büyülüyor” diyen Goff “Belki de kendi bilincimiz hakkında bir Kopernik Devrimi’nin zamanı gelmiştir” (Zadeh 2021, 2-3) ifadesiyle Kopernik Devrimi ölçüsünde bir paradigma dönüşümüne işaret etmektedir. Bilim tarihi geçmişte mantık dışı bulunduğu için askıya alınan teorilerin yeniden canlandığı örneklerle doludur ve panpsişizm bunun belirgin örneklerinden biridir.

Bununla birlikte panpsişizmdeki bu yükselişin nasıl gerçekleştiği yeterince incelenmemiştir ve bu yeni Rönesans’ın boyutları ayrıntılı biçimde ele alınmamıştır. Kapsamlı bir literatür taraması yapılarak bu dönemin ayırt edici özelliklerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda panpsişizmin diğer disiplinler içindeki yeri araştırılmış, bir sınıflamaya tabi tutulmuş ve bu yükselişe katkı sağlayan beş temel etken belirlenmiştir. Bunlar zengin bir literatürün oluşması, psişenin ruh yerine zihinsellik olarak yorumlanmaya başlanması, panpsişist görüşlerin psikoloji içinde yer bulması, panpsişizmin fizikçiler tarafından da savunulmaya başlanması ve atom teorilerine kaynaklık etmesi ile dönemin hümanizm ve evrimle bağlantılı düşünce akımlarına yansımalarıdır.

i. Bunlardan ilki zihin felsefesinin pozitivist paradigmanın boyunduruğundan kurtulduğu bu dönemde panpsişizme ilişkin çok sayıda eser verilmiş olmasıdır. Panpsişizme yöneltilen kombinasyon sorununun yol açtığı iç tartışmalar ve çözüm önerileri yeni eserlerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Bu dönemde mikrokozmos, bilinçdışı, mekanik ve monizm gibi konular etrafında oldukça zengin bir literatür oluşmuştur. Gerçekliği açıklayan mekanik anlatı içindeki boşlukların panpsişist yorumlarla doldurulduğu görülmektedir. Uzun süre bilimin dışında bırakılan bilinç konusu artık zihin felsefesi aracılığıyla meşruiyet kazanabileceği kaynak eserlere sahip olmuştur.

ii. Panpsişizmin yükseliş döneminin bir diğer özelliği psişe kavramının “ruh” kavramı yerine zihinsellik olarak yorumlanmaya başlanmasıdır. Bunu açık biçimde “Tüm görünür zihin maddeye atfedilebilir, aynı şekilde tüm madde de zihne atfedilebilir” diyen Schopenhauer’da görmek mümkündür (1819). Lotze’ye göre tüm maddi nesnelere “dıştan madde olarak görünen ve mekanik özellikler gösteren, içsel olarak ise zihinsel anlamda hareket eden” ikili bir yaşama sahiptir (1856). Varlığın hiçbir parçası yaşamdan ve canlılıktan yoksun değildir. Bir şeye dışarıdan bakıldığında madde olarak içeriden bakıldığında ise bilinç olarak görünür (Peirce 1892). William Seager bilincin yalnızca karmaşık organizmalara özgü olmadığını, tüm evreni kapladığını ve gerçekliğin temel bir özelliği olduğunu ileri sürer. Ona göre bilinç bir şekilde ya da bir ölçüde zihinselliğe sahip olma anlamında her yerdedir. En temel düzeyde “dünya uyanıktır” (Seager 2009, 6).

iii. Panpsişist filozofların görüşleri psikoloji içinde de geniş ölçüde temsil edilmeye başlanmıştır. Psikoloji bilinç sorununa cevap bulma arayışlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Daha önce mevcut bilimsel disiplinler içinde yer almayan ve zihin felsefesinin konusu olan bilinç 1876’da Wilhelm Wundt’un çalışmalarıyla psikoloji bilimi altında incelenmeye başlanmıştır. Psikolojinin kurucu isimlerinden William James Psikoloji İlkeleri adlı eserinde “Fiziksel algılarımızın üzerimizde psişik etkileri vardır. Evrenin çoğulcu bir panpsişik görüşüne doğru büyük bir ampirik hareket söz konusudur” (James 1890) diyerek psikoloji içinde bu yaklaşımın öncülerinden biri olmuştur. Benzer şekilde davranışçı psikolog John Dewey *Deneyim ve Doğa* adlı eserinde bitkiyi cansız cisimlerin fiziko-kimyasal faaliyetlerinden ayıran kesin bir sınır bulunmadığını ifade eder (Dewey 1925). Psikanalizin kurucularından Freud bilince ilişkin boşluğun fizikalist ve materyalist yaklaşımlarla doldurulamayacağını ve bilincin evrensel bir birliktelik olduğunu dile getirmiştir (Freud 2021, 103). Bu görüşler panpsişist düşüncenin 20. yüzyılda pozitivist bilim içinde kendine yer açmaya çalışan ve henüz gelişme aşamasındaki psikoloji disiplini içinde önemli bir etki oluşturduğunu göstermektedir. Psikolojinin insan psişesini inceleyen bir bilim dalı olmasına rağmen kurucu psikologların tüm evrenin bilinç sahibi olabileceği fikrine yakın durmaları

dikkat çekicidir. Psikolojinin panpsişizme gösterdiği bu ilgi disiplinin gelişiminde panpsişist düşüncenin etkisini düşündürmektedir.

iv. Bu dönemin bir diğer ayırt edici niteliği panpsişizmin filozofların yanı sıra fizikçiler tarafından da savunulmaya başlanmasıdır. E. Mach her varlığın duyumsadığı panpsişist bir evren tasavvurundan söz eder (Mach 1883). Charles Strong Bilincin Kökeni adlı eserinde “Moleküller dahi bir harekete sahiptir ve bir tür hissetme belirtisi gösterir” görüşünü dile getirir (Strong 1918). F. Dyson’a göre akıl zaten her elektronun doğasında bulunur ve insan bilincinin süreçleri tür bakımından değil derece bakımından farklılık gösterir (Dyson 1979). Bohm parçacık fiziği düzeyinde bile ilkel bir bilinçten söz edilebileceğini ima eder (Bohm 1986). Teilhard de Chardin “Psişe algılanamaz olsa da varlığı bilinir. Maddenin özünde bütünleşmeyi sağlayan bir enerji vardır. Her cisimcikte bir tür psişenin ilkel biçimde bulunduğunu varsaymak gerekir” ifadesini kullanır (Chardin 1959). Rensch’e göre psişik süreçler tüm canlılarda mevcuttur ve elektriksel alanlar dâhil olmak üzere her tür maddenin psişik bir doğası vardır (Rensch 1977). Biyoloji, kimya ve fizik alanındaki ilerlemelerin panpsişist yorumları destekleyen sonuçlar üretmesi bu yükselişi hızlandırmıştır. Özellikle atom altı dünyaya ilişkin keşifler panpsişist düşüncenin fizikçiler tarafından da ciddiye alınmaya başlandığını göstermektedir.

v. Panpsişizmdeki bu yükseliş dönemin hümanizm ve evrimle bağlantılı düşünce akımlarına da yansımıştır. Bertrand Russell hafızanın zihnin temel özelliklerinden biri olduğunu ve cansız nesnelere tarafından bile sergilenebileceğini belirtir. İlkel biçimde de olsa her şeyde bir duyarlılık vardır (Russell 1956, 311). Schiller’e göre bir taş bile varlığının geçtiği düzlemde çevresinden haberdardır ve çevresiyle etkileşim içindedir (Schiller 1907). Herder bitkilerin, taşların ve tüm varlık türlerinin farklı derecelerde bilinç taşıdığını ileri sürer (Nisbet 1970). Fechner bitkilerin bir ruha sahip olduğunu ve hayvanlar kadar gelişmiş olmasalar da kendi doğalarıyla uyum içinde olduklarını belirtir (Fechner 1861). Haldane’in ifadesiyle sözde cansız maddede yaşam ya da zihin bulunduğuna dair açık kanıtlar henüz bulunamamaktadır. Buna rağmen bilimsel bakış açısı doğruysa bu özelliklerin ilkel biçimleriyle evrenin her yerinde bulunması mümkündür (Haldane 1923).

Panpsişizmin bilinç, zihin-beden ayrımı ve kombinasyon problemi gibi zor sorulara yönelik cevap arayışı onu varlık ontolojisi tartışmalarının merkezine taşımıştır. Hartshorne’un ifade ettiği gibi “Bizim için mevcut olan en uygun ontoloji tamamen anlaşılabilir bir materyalizme tercih edilen panpsişizmdir” (Hartshorne 1937). Panpsişist Rönesans pozitivist bilim anlayışının gerçekliğin yalnızca bir kısmını temsil edebildiğini ve gözlemlenebilir olguların ötesinde bir gerçeklik alanının bulunabileceğini gösteren yeni bir paradigma tartışmasını gündeme getirmiştir.

2. Araştırmanın Metodolojisi

Bilinç ile ilgili tözel alanda ne olup bittiğini bulmak ve altta yatan gizli kalıpların keşfedilmesinin amaçlandığı bu çalışma için en uygun yöntemin Gömülü Teori olduğu düşünülmektedir. Gömülü Teori (Grounded Theory), “Temellendirilmiş Teori” olarak da ifade edilir. Sadece bir soru ile başlar, bir hipotezle sınırlandırmaksızın bu soruya ilişkin tüm verileri toplar ve topladığı verileri kavramsal ve kategorik kodlamalara tabi tutarak araştırma konusu içindeki gömülü kalmış unsuru ortaya çıkarmayı amaçlar (Glaser & Strauss, 1967, 102). “Her şey veridir” yaklaşımından yola çıkan GT aynı zamanda toplanan bu veriler için kavramsal birtakım bileşenlerden oluşan bir metodoloji önermektedir (Glaser, 2004, 32). Bu kapsamda bu çalışmada GT’nin “veri toplama”, “kavramsal ve kategorik kodlama”, “kodlamaların analizi” ve “kodlamaların karşılaştırılması” gibi temel metodolojik adımları izlenmiştir.

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Glaser ve Strauss (1965) tarafından geliştirilen Gömülü Teori, verilerin kodlama yoluyla kavramsallaştırılmasına dayanmaktadır. Kavramlar ve olaylar, teorik kategoriler oluşturmak

için karşılaştırmalı yöntem kullanılarak analiz edilir ve kodlanır (Glaser, 2004, 47). GT, toplanan ilk verilerle başlayan araştırma boyunca kavram ve kategori düzeyinde devam eden bir analiz sürecidir (Glaser, 2004, 53). Kısaca Gömülü Teori; verileri, çeşitliliği içindeki gömülü unsurun bulunmasına yönelik olarak küçük bileşenlere ayırma ve bunları tekrar farklı kavram setleri hâline getirerek kategorileştirme ve karşılaştırmalı kodlamalar yapılmasına dayanmaktadır. Bu çerçevede panpsişist düşünürlerin varoluşa ve bilince ilişkin görüş ve ifadeleri incelenerek ilk etapta olabildiğince geniş bir literatür araştırması yapılmıştır. Bu tarama sonunda panpsişizmin yükseliş ve zayıflama dönemleri ile paradigma değişimlerine karşılık gelen dört dönem tespit edilmiş ve araştırma bu dönemler üzerinden yürütülmüştür. Antik Yunan, Rönesans dönemi, 18 ve 19. yüzyıl ile 20 ve 21. yüzyıl olmak üzere panpsişizm ile ilgili toplanan veriler kavramsal ve kategorik kodlamaya tabi tutulmuştur.

2.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Gömülü Teori’de veri toplama ve analiz, sürecin sonunda değil başından itibaren gerçekleştirilir. Verilerin her aşamada yeni elde edilen verilerle karşılaştırıldığı ve analiz edildiği döngüsel bir süreç söz konusudur. Verilerin kodlama yoluyla kavramsallaştırılması GT’nin temelidir. Kodlama, verilerdeki kavramları, benzerlikleri ve kavramsal tekrarları belirlemek için kullanılan analitik bir süreçtir (Glaser, 2004, 32). GT prosedürleri aynı zamanda nitel veri analiz yöntemi olarak da uygulanmaktadır (Stough & Lee, 2021, 3). Bu kapsamda bu araştırmanın ilk aşamasında düşünürlerin kullandıkları belirleyici kavramlar tespit edilmiş ve ardından bu kavramlar arasında nitelik itibarıyla benzer olanlardan kavram setleri oluşturularak kategoriler tespit edilmiştir. Araştırmanın ikinci aşamasında kavramsal ve kategorik kodlama sonuçları açık, seçici ve teorik kodlamaya tabi tutulmuştur. GT’de ilk, orta ve ileri düzey olmak üzere üç kodlama seviyesi bulunmaktadır. Bunlar “Açık Kodlama”, “Seçici Kodlama (Eksensel Kodlama)” ve “Teorik Kodlama” olarak isimlendirilmektedir (Glaser, 2004, 50). Açık kodlamada ilk verilerden mümkün olduğu kadar çok kelime ve kelime grupları belirlenmiştir. Seçici kodlamada ise “Kodlar arasındaki bağlantılar nelerdir?” sorusunun cevabı aranmış ve ilk kodlamada ortaya çıkan açık kodlar arasındaki ilişkiler tanımlanmıştır. Teorik kodlamada ise kodlama ve analizden türetilen kategoriler tekrar bu terimler altında bütünleştirilmiş ve yeniden sentezlenmiştir.

2.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Panpsişizmi tanımlarken kullanılan “zihin”, “ruh”, “bilinç” ve “akıl” gibi kavramların anlamıyla ilgili bir uzlaşma olmaması bu araştırmanın en temel sınırlılıklarından biridir. Literatürde bu kavramların bazen birbirinin yerine, bazen de farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Örneğin “ruh” kavramıyla “bilinç” kavramının aynı anlamda kullanıldığı veya “zihin” ve “bilinç” arasında bir ayırım yapılmaksızın tercüme edildiği görülmüştür. Kavramlarla ilgili bu belirsizliğin yanı sıra araştırmanın yapısı gereği çok geniş bir dönemi kapsamaması ve literatürde çok sayıda veri bulunması da bu görüşlerin tümünün araştırmaya yansımaları zorlaştıran bir etken olmuştur.

3. Araştırmanın Bulguları

Panpsişist yaklaşım içinde bilincin niteliklerinin ne olduğunu ortaya çıkarmak amacıyla yürütülen bu çalışmada, kavramsal ve kategorik kodlamalar sonucunda elde edilen bulgular bu bölümde sunulmuştur. Bu bulgulardan yola çıkılarak toplanan veriler açık, seçici ve teorik kodlamaya tabi tutulmuş ve analiz edilmiştir.

3.1. Kavramsal Kodlama

Panpsişizme ilişkin felsefe tarihinde yapılan literatür taraması sonucunda, ilgili düşünürlerin görüşleri üzerinden kavramsal kodlama gerçekleştirilmiştir. Belirlenen dört tarihsel dönemde panpsişist görüşlerde öne çıkan belirleyici kavramlar Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Antik Yunan Dönemi Panpsişist Düşüncede Kavramsal Kodlama

Filozof	Belirleyici Kavramlar
Thales	Ruh, Canlılık, İlahi Güç, Hareket, Mıknatıs
Anaximenes	Nefes, Ruh, Zihin, Hava (Pneuma)
Herakleitos	Ateş, Ruh, İlahi Düzen, Düşünme, Ortak Akıl
Anaxagoras	Akıl (Nous), Hareket, Eylem, Kozmik Zihin
Empedokles	Ateş, Hava, Su, Toprak, Ruh, Evren, Birleşim, Düşünce
Platon	Hareket, Yaşamın Ruhü, Psyche, Akıl
Aristoteles	Pneuma, Hareket, Ruh, Hayati Isı
Demokritos	Atom, Hareket, Boşluk
Epikuros	Sapma (Swerve), İrade, Hareket, Canlılık
Stoacılar	Pneuma, Ateş, Hava, Enerji, Ruh
Lucretius	İrade, Atom, Hareket, Canlılık

Antik Yunan'da panpsişist düşünürler, genellikle töz ve ilk neden ile ilişkilendirdikleri unsurları evrenin yaratıcı ruhu ve gücü ile ilişkilendirmişlerdir. Antik Yunan'daki ilk neden arayışı nedeniyle, canlı ve cansız tüm varlıklara aynı niteliğin atfedildiği görülmektedir.

Tablo 2: Rönesans Dönemi Düşüncede Kavramsal Kodlama

Filozof	Belirleyici Kavramlar
Giordano Bruno	Ruh, Canlılık, Evren, Yaşam
Francesco Patrizi	Ruh, Cansız Varlıklar, Birlik, Çokluk
Cardano	Ruh, Zihin, Birlik, Bütün
Telesio	Hareket, Genişleme, Büzülme, Sıcaklık, Soğukluk, Algı, Duyum
Campanella	Duygu, Bilme, Hissetme, Hareket, Duyusal Algı
Spinoza	Zihin, Beden, Düşünce, Nesne, Fikir, Birlik
Leibniz	Algı, Zihin, Monad, Zerre, Ruh, Kuvvet, Duyum, Yansıma

Rönesans Dönemi'nin panpsişist düşünürleri ise Antik Yunan'da görüldüğü gibi ruh ve zihin kavramı üzerine odaklanmışlardır. Ancak buna ilave olarak Rönesans'ta bilme, his, düşünce ve algı gibi insani özelliklerden yola çıkılarak bu niteliklerin doğaya ve evrene atfedilmesi söz konusudur.

Tablo 3: 18 ve 19. Yüzyıl Düşüncede Kavramsal Kodlama

Filozof	Belirleyici Kavramlar
La Mettrie	Canlılık, Zihin, Ruh, Doğa, Hareket, Duyum, Yerleşik Güç
Diderot	Akıl, Doğa, Duyarlılık, Canlılık, Köken, Anlam
J. G. Herder	Kuvvet, Enerji, Zihinsellik, Ruh, Yansıma
Kraft	Manyetizma, Yaşam Enerjisi, Akıl, Bilinç
Schopenhauer	Doğa, İrade, Zihin, Madde (Nesne), Birlik, Öz
Goethe	Ruh, Hareket, Çekim, Yoğunlaşma, Özdeş Akıl, Zihin
Fechner	Ruh, Canlılık, Organizma, Uyum, Fikir, Analoji

Clifford	Süreç, Zincir, Evrim, Titreşim, Evren
Lotze	Nesne, Mekanik, İçsellik, Hareket, Parçacılık, Canlılık
Royce	Mutlak, İçsel Deneyim, His, Organik Yön
Haeckel	Madde, Ruh, Duygu, Hareket, Kimyasal Yakınlık
C. S. Peirce	His, Kimya, Ruh, Doğa, Düzen, Bilinç, Yön
F. Paulsen	Gerçeklik, Töz, Madde, Algı, Zihin, Temsil
Ernst Mach	Duyum, Algı, Varoluş, Renk, Boşluk

Rönesans düşünürlerinin kullandığı ifadelerdeki belirleyici kavramlar, 18. ve 19. yüzyılda panpsisist düşünceyi temsil eden düşünürlerin kullandıkları kavramlarda Antik Yunan ve Rönesans dönemine göre bir çeşitlenme göstermektedir. Aydınlanma sonrasında fizik ve kimya başta olmak üzere bilimsel keşiflerin de etkisiyle panpsisist terminolojiye bilim dili yansımıştır. Bu dönemde evreni açıklayan klasik kavramlar yerine mikro ve içkin bilinç düşüncesi hâkimdir.

Tablo 4: 20. ve 21. Yüzyıl Düşünce Kavramsal Kodlama

Filozof	Belirleyici Kavramlar
William James	Nesne, Düşünce, Algı, Psişik Etki, Çoğulculuk, Hareket
Bergson	Süreç, Bilinç, Hafıza, Yaşam, İrada, Öz, Zaman, Algı
Schiller	Varlık, Etki, Çekim, Direnç, Titreşim, Mahiyet
C. Strong	Atom, Hissetme, Bilinç, İdrak, Hareket, Psişik Enerji
Dewey	Denge, Değişim, Doğa, Kimya, Döngü, Faal
Russell	Zihin, Hafıza, Duyum, İnşa, Akıl Dışı, Nesne
Haldane	Zihin, Madde, Evren, İlkel, Biçim
Hartshorne	Psişe, Atom, Benzerlik, Molekül
Whitehead	Deneyim, Doğa, Canlılık, Ayrım
Huxley	Akıl, Zihin, Evren, Gerçek Varlık
Teilhard de Chardin	Madde (Cisim), Dışsallık, İçsellik, Psişe, Enerji, İllellik, Varlık
Rensch	Zihin, Duyum, Psişik Deneyim, Canlılık, Elektriksel Alan
Dyson	Akıl, Yasa, Doğa, Bilinç, Süreç, Farklılık
Bohm	Zihin, Deneyim, Boşluk, Engel, Parçacık, İlkel Bilinç

20. yüzyılda natüralist ve materyalist bir panpsisist dünya tasavvuru göze çarpmaktadır. Bu dönemin kavramlarında dikkat çeken noktalardan biri, psişeye hem içkin hem de aşkın niteliklerin yüklenmesidir. 21. yüzyılda ise atom altı dünyaya ilişkin kavramlar panpsisist düşünürler tarafından daha sık tercih edilmiştir ve kozmik evrenle bağlantılı bilinç yaklaşımı ön plana çıkmaktadır.

3.2. Kategorik Kodlama

Glaser'in (2004, 48) önerdiği gibi kategorik kodlama, "Bu veriler kimi temsil eder?", "Kimin düşünceleridir?" veya "Toplu olarak neyi temsil edebilir?" gibi soruların yardımıyla gerçekleştirilir. Bu kavramların hangi kategorileri ağırlıklı olarak temsil ettiğini incelemek üzere düşünürlerin görüşleri satır satır incelenerek yeniden analiz edilmiştir. Analiz

sonucunda panpsizmin “bilinmeyen”, “insan”, “canlılar”, “madde”, “doğa” ve “evren” olmak üzere altı ayrı varlık kategorisine bilinç atfettiği ortaya çıkmıştır. Kategorik kodlamanın sonuçları Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5: Bilincin Atfedildiği Varlık Kategorileri

Kategori	Tarihsel Dönem	Kavram Setleri
Bilinmeyene Atfedilen Nitelikler	Antik Yunan	Ruh, İlahi
	Rönesans Dönemi	Ruh
	18.Ve 19 Yüzyıl	Ruh, İrade, Akıl, Madde, Öz, Özdeşlik
	20.Ve 21. Yüzyıl	İrade, Hayat, Bilinç, Zaman
Varlıklara Atfedilen Nitelikler	Antik Yunan	Canlı, Hareket, Eylem, Hayat, Yaşam
	Rönesans Dönemi	Canlı, Ruh, Zihin, Birlik, Çokluk, Duyum
	18.ve 19 Yüzyıl	Hissetme, Gerçeklik, Deneyim, Bilinç, İçsel, Rasyonel, Zihinsel, Akıl, Algı, Şuur, İdrak
	20.ve 21. Yüzyıl	Zihin, Bilinç, İç Denge, Değişim, Döngü, Kimya, Hafıza Duyum
İnsana Atfedilen Nitelikler	Antik Yunan	Zihin, Akıl, Düşünce, İrade
	Rönesans Dönemi	Zihin, Beden, Düşünce, Fikir, Duyu
	18.Ve 19 Yüzyıl	Zihin, Algı, Şuur, İdrak, His, Deneyim, Bilinç,
	20.Ve 21. Yüzyıl	Algı, Psişe, Bilinç, Düşünce, Hafıza, Bellek, Duyum
Maddeye Atfedilen Nitelikler	Antik Yunan	Boşluk, Sapma, Atom, Dönüş
	Rönesans Dönemi	Ruh, Zihin, Birlik, Monad, Algı, Arzu
	18.Ve 19 Yüzyıl	Duyum, Akıl, Duyarlılık, Canlı, Gerçeklik, Töz, Zihin, Mekanik, Hareket, Yaşam, Canlılık, Bağlantı
	20.Ve 21. Yüzyıl	Zihin, Bilinç, Hafıza, Etki, Fonksiyon, Direnç Yerçekimi, Titreşim, Hareket, Enerji Hissetme, Duyarlılık, Davranış, Benzerlik
Doğaya Atfedilen Nitelikler	Antik Yunan	Enerji, Ateş, Isı, Hava, Nefes
	Rönesans Dönemi	Duyum İçsellik, Zihinsellik, Zorunluluk
	18.Ve 19 Yüzyıl	Duyum, Akıl, Duyarlılık, Canlı, Gerçeklik, Töz, Zihin, Mekanik, Hareket, Yaşam, Canlılık, Bağlantı
	20.Ve 21. Yüzyıl	Zihin Bilinç, İrade, Akım, Bellek, Zihin, Doğa, Duyum, Sistem, Parçacık, Deneyim, Elektrik
Evrene Atfedilen Nitelikler	Antik Yunan	Ortak, Birleşim, Ruh, Duyum
	Rönesans Dönemi	Canlı, Ruh, Hareket, Genişleme, Kuvvet, Sıcak, Soğuk
	18.Ve 19 Yüzyıl	Eş Zamanlı, Zihinsellik, Süreklilik, Evrimsel, Sonsuzluk, Titreşim, Canlılık, Özdeşlik
	20.Ve 21. Yüzyıl	Madde, Öz, Dışsal İçsel, Bütünleşme, Enerji, Duyum

Antik Yunan felsefesinde varlıklar daha geniş bir şekilde tanımlanmıştır. Maddeye atfedilen nitelikler içinde boşluk, sapma, atom ve dönüş gibi fiziksel ilkeler dikkat çekmektedir. Ayrıca evrenin bir ortaklık ve birleşim içinde olduğu inancı hâkimdir. Rönesans felsefesinde “ruh” kavramı, maddeden varlığa, insandan evrene kadar tüm kategorilere atfedilen bir nitelik olarak ele alınmıştır. Modern fiziğin ortaya çıktığı 19. yüzyılda hareket, kuvvet, mekanik ve enerji gibi kavramların panpsizist felsefede de kullanıldığı görülmektedir. Bilincin “akıl”,

“idrak”, “şuur”, “algı” ve “deneyim” gibi kavramlarla tanımlanması ağırlıklı olarak insanı merkeze alan bir bilinç anlayışını göstermektedir. 20. yüzyılda dikkat çeken nokta ise hafızanın (belleğin) insanın yanı sıra tüm varlıklara, maddeye ve fizik dünyaya atfedilmesidir.

3.3. Açık Kodlama

Gömülü Teori’de ilk düzey kodlamada satır satır kodlama yapılması, kategorilerin doğrulanmasına yardımcı olur (Glaser, 2004, 50). Tüm varlık kategorileri için ruh, canlılık, irade, duyum, zihin, akıl ve bilinç kavramları ortak bir şekilde kullanılmış olsa da bu kavramların yoğun olarak kullanıldığı kategoriler de bulunmaktadır. Bu kapsamda, bilincin varlık kategorileri ile ilişkili olarak altı açık kod tespit edilmiştir. Bu açık kodlar bilincin niteliklerini göstermektedir. Analiz sonucunda bilincin metafizik, biyolojik, psikolojik, kimyasal, fiziksel ve matematiksel niteliklere sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Panpsişizmin açık kodları Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6: Panpsişizm Açık Kodlar

Kategorik Kodlama	Kavram Seti	Açık Kodlar
Bilinmeyene Atfedilen Nitelik	Ruh	Metafizik
Canlılara Atfedilen Nitelik	Canlılık	Biyolojik
İnsana Atfedilen Nitelik	Akıl	Psikolojik
Maddeye Atfedilen Nitelik	Duyum	Kimyasal
Doğaya Atfedilen Nitelik	Zihin	Fiziksel
Evrene Atfedilen Nitelik	Bilinç	Matematik

Bilinmeyene atfedilen bilinç, metafizik ve aşkın bir bilinçtir. Canlılar biyolojik olarak hareket etme bilincine sahiptir. İnsan bilincinin temel niteliği psikolojiktir. Her maddenin kimyasal belleği ona varoluş bilinci vermektedir. Doğa, fiziksel enerjilerin akışını dengede tutacak bir bilince sahiptir. Evren bilinci ise matematiksel ve sonsuzdur. Açık kodlamada ortaya çıkan en önemli sonuç, “duyum” (duyumsama) niteliğinin insanın dışındaki diğer kategorilere de atfedilmesidir. Bitkilere, tüm canlı ve cansız varlıklara, maddelere, fizik dünyaya ve evrene kadar tüm kategorilerde duyum ortak kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle “duyum” kavramı çekirdek kavram olarak belirlenmiş ve veriler bu kavram üzerinden yeniden analiz edilerek seçici kodlama gerçekleştirilmiştir.

3.3. Seçici Kodlama

Panpsişizm ile ilgili ilk kodlamada “duyum” çekirdek değişken olarak ortaya çıkmıştır. Glaser’in belirttiği gibi çekirdek değişkenin merkezi olması, diğer kategori ve özelliklerle ilişkili olması ve bir davranışa ilişkin varyasyonun büyük bir bölümünü açıklayabilmesi gerekir (Glaser, 2004, 54). Bu çerçevede düşünürlerin panpsişizm hakkındaki görüşleri “duyum” kavramı merkeze alınarak yeniden kavramsal kodlamaya tabi tutulmuş, öne çıkan belirleyici kavramlar Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7: Duyum Kavramsal Kodlama

Filozof	Belirleyici Kavramlar
Leukippos	Algı, Ruh, Duyu, Nesne
Demokritos	Bilgi, Duyum, Madde, Fiziksel, Etkileşim
Aristoteles	Değişim, Duyumsama, Etkileşim
Decartes	Duyumsama, Meleke, Bağ, Cevher
E. Mach	Duyum, Varoluş, Madde

Whitehead	Dünya, Duygu, Birliktelik
LaMettrie	Madde, İçkin, Duyumsama, Yeti
D. Diderot	Duyu, Yeti, Madde,
Haeckel	Madde, Molekül, Hissetme
B. Rensh	Elektrik, Alan, Madde, Psişe, Doğa
Campanella	Bilgelik, Duygu, Bilme
Spencer	Canlı, Sonsuz, Titreşim, Evren
C. Strong	Atom, Hissetme, Psişik, Enerji
J.Gibson	Duyum, Episteme, Saflık, Edim
H. Lotze	Algı, Alan, Uzay, Duyum, İlişki, Yerel, Titreşim, Ses

Duyum ile ilgili kavram setlerine karşılık gelen kategoriler; “algısal”, “maddesel”, “zihinsel”, “ontolojik”, “uzamsal”, “ilişkisel”, “fiziksel” ve “evrensel”dir. Bu kategoriler duyumun niteliklerini vermektedir. Bunların içinde en dikkat çeken nokta, duyumun sanılanın aksine yalnızca algısal değil, aynı zamanda fiziksel ve maddesel boyutlarının da ortaya çıkmış olmasıdır.

3.4. Teorik Kodlama

Seçici kodlamada açık kodlara karşılık gelen soyut kavramlar üretilir ve “kodlar arasındaki bağlantılar nelerdir?” sorusunun cevabı aranır (Glaser, 1978, 61). Bu kapsamda teorik kodlama sürecinde duyumun açık kodlarını temsil eden cümleler tespit edilmiş ve kategoriler ile açık kodlar arasındaki ilişkiyi en iyi ortaya çıkaran soyut kavramlar belirlenmiştir. Duyumun teorik kodları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Duyum Seçici Kodlama

Örnek Cümleler	Seçici Kodlar	Teorik Kodlar
- Duyum “harekete geçirici” parçacıktır.	Fiziksel	Etki
- Hareket ettirici parçacıklar yansıma özelliğine sahiptir.	Maddesel	Yansıma
- Duyum kopya bir imgedir, temsilin imgesidir.	Varoluşsal	Temsil
-Duyumlar, özgül duyu enerjilerine sahiptir.	Algısal	Enerji
-Duyumlar, uzamsal anlamı veren yerel işaretlerdir.	Uzamsal	Yerel
-Duyu verilerindeki yazılım, bilinçsiz çıkarımla işler.	Zihinsel	Verili
-Bilginin kaynağı duyumdur, fiziksel etkileşimle gerçekleşir.	İlişkisel	Bilgi
- Sonsuz titreşimlerle titreşen canlı bir evren vardır	Evrensel	Sonsuz

Duyumun teorik kodları; “etki”, “yansıma”, “temsil”, “enerji”, “yerel”, “verili”, “bilgi” ve “sonsuz” kavramlarıdır. Bu seçici kodlara göre duyum yeniden tanımlanabilir hâle gelmiştir. Buna göre duyum, etki-tepki ilişkisi ile ortaya çıkan harekete geçirici parçacıktır. Bu parçacıklar yansıma özelliği ile kendilerinin temsili bir kopyasını üretirler. Bu kopya duyum enerjileri boşlukta eş zamanlı olarak üretilir. Evrensel olarak sonsuz bir bilgi alışverişini/ilişkisini temsil ederler. Duyumun teorik kodları göstermektedir ki bilincin fiziksel bir boyutu bulunmaktadır.

4. Sonuç ve Tartışma

“Bilincin gerçek işlevi nedir?”, “Bilincin varlığa sağladığı şey nedir?”, “Bir varlığı bilinçli kılan nitelik nedir?” Bu sorulara etraflıca yanıt arayan yaklaşımlardan biri bugüne kadar

panpsişizm olmuştur. Panpsişizmi tarihsel dönemlere ayırarak yapılan incelemede şu üç sonuç ortaya çıkmıştır. İlk olarak kadim çağlardan günümüze kadar hemen hemen her dönemde panpsişist düşünce az veya çok etkili olmuş ve varlığını sürdürmeyi başarmıştır. İkinci olarak dünya tarihine yön veren filozofların ve bilim insanlarının panpsişist yaklaşımı doğrudan veya dolaylı olarak destekledikleri görülmüştür. Ayrıca panpsişizmin egemen paradigmalara aykırı ve alternatif bir söylem olarak geliştiği anlaşılmıştır.

Bu sonuçlar panpsişizmin, savunduğu argümanlarıyla iddialarını oldukça sağlam bir ontolojik zeminde temellendiren bir bilinç teorisi olduğunu ve diğer disiplinleri ve paradigma değişimlerini etkilediğini ortaya koymaktadır. “Panpsişist Rönesans” olarak ifade edilen döneme ilişkin yapılan detaylı incelemede bu yükselişe etki eden beş unsur tespit edilmiştir. Bunlar; “zengin bir literatürün oluşması”, “psişenin ruh yerine zihinsellik olarak yorumlanmaya başlanması”, “panpsişist görüşlerin psikoloji içinde kendine yer bulması”, “panpsişizmin fizikçiler tarafından savunulmaya başlanması ve atom teorilerine kaynaklık etmesi” ve “dönemin hümanizm ve evrim ile bağlantılı düşünce akımlarına yansımaları”dır. Panpsişizmdeki yükselişin fizik, kimya ve psikoloji gibi disiplinleri içerecek boyutlarda olduğu görülmüştür. Bu alanda yapılacak daha detaylı araştırmalar ile Panpsişist Rönesans’ın farklı boyutları tespit edilebilir ve farklı disiplinler içindeki panpsişist yansımalar incelenebilir.

Panpsişizme ilişkin yapılan açık kodlamalarda bilincin; insanlara, canlılara, maddeye, doğaya, evrene ve bilinmeyene olmak üzere altı varlık kategorisine atfedildiği görülmüştür. Bunlara karşılık gelecek şekilde bilincin metafizik, biyolojik, psikolojik, kimyasal, fiziksel ve matematiksel (kozmozolojik) boyutları olduğu tespit edilmiştir. Örneğin bilinmeyene atfedilen bilinç metafizik ve aşkın bir bilinçtir. Canlılar biyolojik olarak hareket etme bilincine sahiptir. İnsan bilincinin temel niteliği psikolojiktir. Her maddenin kimyasal belleği ona varoluş bilinci vermektedir. Doğa fiziksel enerjilerin akışını dengede tutacak bir bilince sahiptir. Evren bilinci ise matematiksel ve sonsuzdur. Bu durum bilinç dediğimiz olgunun tek ve evrensel bir tanımının olmayabileceği ve çeşitli türleri olabileceğine dair yeni araştırmalara konu olabilecek bir tezi gündeme getirmektedir.

Seçici kodlamalarda panpsişizmin tüm varlıklara atfettiği bilincin ortak özelliğinin “duyum” olduğu ortaya çıkmıştır. Duyum (duyumsama), bilincin çekirdek unsuru olarak tekrar kodlamaya tabi tutulmuş ve “algısal”, “maddesel”, “zihinsel”, “ontolojik”, “uzamsal”, “ilişkisel”, “fiziksel” ve “evrensel” olmak üzere teorik kodlar ortaya çıkmıştır. Duyumun teorik kodlarına göre bilinç tekrar tanımlanacak olursa “Parçacıkların boşlukta kendilerinin bir kopyasını üreterek yansıttıkları ve harekete geçirici tepki ürettikleri duyum enerjileridir.” denilebilir. Bu tanım teorik kodlarda ortaya çıkan kavramların bir araya getirilmesi ile üretilmiş olup değişkenlik gösterebilir. Burada asıl önemli nokta bilincin bugüne kadar sanıldığı aksine yalnızca ruh ve zihinsellikle değil, maddesel bir boyutla da ilişkili olabileceğidir. Bu sonuç “Yapay zekâ bilinçli olabilir mi?” sorusunun cevabının nesnelere ve varlıklara atfedilen panpsişist bir bilinç yaklaşımı içinde aranması gerektiğine işaret etmektedir. Yapay zekânın bilinçli olabileceğine yönelik itirazlar genellikle insana ait bilinç niteliklerinin makineye atfedilemeyeceği üzerine temellenmektedir. Oysa farklı bilinç türleri olabileceği göz önüne alındığında örneğin maddeye atfedilen duyum niteliği üzerinden “Yapay zekâ nasıl bir duyum yeteneğine sahip olursa bilinçli olabilir?” sorusu yeni bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırmanın bulguları kuantum bilinç araştırmalarında duyumu merkeze alan yeni çalışmaların teorik zeminde desteklenmesine de katkı sağlayabilir.

5. Kaynakça

Bohm, David. 1986. “The Ghost in the Atom.” 118–134.

Cassirer, Ernst. 1978. “The Problem of the Symbol and Its Place in the System of Philosophy (1927).” *Man and World* 11 (3): 411–428.

Chalmers, David. 2015. “Panpsychism and Panprotopsychism.” In *Consciousness in the Physical World*, edited by Torin Alter and Yujin Nagasawa. Oxford: Oxford University

- Press.
- Chardin, Pierre Teilhard de. 1959. *The Phenomenon of Man*. Translated by Bernard Wall. New York: Harper & Row.
- Descola, Philippe. 2013. *The Ecology of Others*.
- Dyson, Freeman. 1979. *Disturbing the Universe*. New York: Basic Books.
- Edwards, Paul, ed. 1967. *The Encyclopedia of Philosophy*. New York: Macmillan.
- Frankish, Keith. 2021. "Panpsychism and the Depsychologization of Consciousness." *Mind* 95.
- Freud, Sigmund. 2021. *Totem ve Tabu*. Translated by Z. Ünalın. İstanbul: Karpa Yayınları.
- Glaser, Barney G. 2004. "Remodeling Grounded Theory." *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* 5 (2). <http://www.qualitative-research.net/fqs/>.
- Glaser, Barney G., and Anselm L. Strauss. 1967. *The Discovery of Grounded Theory*. Mill Valley, CA: Sociology Press.
- Goff, Philip. 2017. *Consciousness and Fundamental Reality*. Oxford: Oxford University Press.
- Göney, Y. E. 2018. 21. Yüzyılda Panpsişizm: Fizikselci İçkin Doğa Yorumu. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Kristeller, Paul Oskar. 1964. *Eight Philosophers of the Italian Renaissance*. Stanford: Stanford University Press.
- LeBuffe, Michael. 2006. "Spinoza's Psychological Theory." In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edited by Edward N. Zalta.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. 1969. *Philosophical Papers and Letters*. 2nd ed. Edited and translated by L. E. Loemker. Dordrecht: D. Reidel.
- Leidenhag, Joanna. 2022. "Panpsychism and God." *Philosophy Compass* 17 (12): 1–11. <https://doi.org/10.1111/phc3.12889>.
- Lotze, Hermann. 2007. *Microcosmos: An Essay Concerning Man and His Relation to the World* (1885). Translated by Elizabeth Hamilton. London: T&T Clark.
- Mettrie, Julien Offray de La. 1996. *Machine Man and Other Writings*. Translated by Ann Thomson. Cambridge: Cambridge University Press.
- Montero, Barbara Gail. 2017. "What Is the Combination Problem?" In *Panpsychism: Contemporary Perspectives*, edited by Godehard Brüntrup and Ludwig Jaskolla. New York: Oxford University Press.
- Nagel, Thomas. 1979. *Mortal Questions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rensch, Bernhard. 1977. "Arguments for Panpsychistic Identism." In *Mind in Nature: Essays on the Interface of Science and Philosophy*, edited by David Ray Griffin and John B. Cobb Jr.
- Russell, Bertrand. 2013. *The Analysis of Mind* (1921). Edited by David B. Widger. <https://www.gutenberg.org/files/2529/2529-h/2529-h.htm>.
- Schiller, Herbert. 1993. *Zihin Yönlendirenler*. Translated by C. Çerit. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Seager, William. 2017. "Panpsychist Infusion." In *Panpsychism: Contemporary Perspectives*, edited by Godehard Brüntrup and Ludwig Jaskolla. Oxford: Oxford University Press.